

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРЕДИТНО-РОЗРАХУНКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Коваленко Інна Анатоліївна

кандидат юридичних наук, доцент

Федорчук Тетяна Петрівна

студентка

Київський національний університет

технологій та дизайну

м. Київ, Україна

Актуальність теми: Кредитно-розрахункові відносини (КРВ) є основою фінансової системи будь-якої держави, забезпечуючи рух капіталу та ліквідність економіки. В умовах інтеграції України до європейського простору та прискореної діджиталізації фінансових послуг, ефективність та надійність правового регулювання цих відносин набуває стратегічного значення. Недосконалість законодавчої бази може призводити до судових спорів, зниження довіри до банківської системи та уповільнення економічного розвитку.

Стан дослідження проблеми: Комплексний характер КРВ зумовлює їх дослідження у працях науковців як у сфері цивільного права (зокрема, І. В. Спасибо-Фатєєва), так і в царині фінансового та банківського права. Однак, постійні зміни в законодавстві, зокрема прийняття Закону "Про платіжні послуги" та впровадження нових форм розрахунків (наприклад, електронних грошей), вимагають постійного оновлення наукової доктрини.

Мета роботи полягає у проведенні аналізу чинного законодавства України, що регулює кредитні та розрахункові відносини, з виявленням актуальних правових проблем та розробкою пропозицій щодо їх вирішення.

В умовах ринкової економіки для розуміння комплексної природи фінансової системи важливо чітко розмежовувати кредитні та розрахункові відносини. Хоч вони і тісно пов'язані, проте мають різну правову природу, мету

та регулюються складною ієрархічною системою правових норм. Їх правильне трактування є запорукою стабільного функціонування ринку фінансових послуг та захисту прав його учасників. А регулювання є міжгалузевим, охоплюючи норми цивільного, господарського та банківського права.

У доктрині підкреслюється, що кредитні відносини виникають на підставі домовленості між кредитором (банком або іншою фінансовою установою) та позичальником, що оформлюється кредитним договором. Кредитні відносини є первинними, оскільки вони спрямовані на перерозподіл вартості (капіталу) у часі. Їхня правова основа закладена у статті 1054 Цивільного кодексу України (ЦКУ) [2], яка визначає кредитний договір.

Ключовими ознаками кредитних відносин [3] є їх поворотність, що означає обов'язкове повернення наданих коштів позичальником, це головна і визначальна риса, яка відрізняє кредит від безповоротної фінансової допомоги, субсидій чи дарування. Також строковість, яка обмежує використання капіталу чітко визначеним терміном. Для кредитора строковість дозволяє планувати свої фінансові потоки та керувати ліквідністю. Для позичальника – чітко розуміти графік погашення та розраховувати боргове навантаження. Невід'ємною рисою є платність, яка передбачає сплату процентів за користування кредитом, що компенсує кредитору інфляційні ризики, покриває операційні витрати та забезпечує отримання прибутку. У багатьох випадках кредит має цільовий характер, що дозволяє кредитору контролювати напрям використання наданих коштів, яке передбачає створення активу або генерування доходу для погашення боргу. Важливою ознакою є забезпеченість – це може бути застава майна (нерухомості, автомобіля, цінних паперів), порука третьої особи або страхування. У випадку невиконання позичальником своїх зобов'язань, кредитор має право задовольнити свої вимоги за рахунок предмета застави.

Науковці, такі як І. В. Спасибо-Фатєєва, акцентують увагу на тому [7, с. 560], що суб'єктний склад кредитного договору є особливим: кредитором може бути лише фінансова установа, що підкреслює публічно-правовий елемент у цій сфері.

На противагу цьому, розрахункові відносини є вторинними, похідними від будь-якого основного зобов'язання, чи то повернення кредиту, чи оплата за товари та послуги. Вони спрямовані на виконання грошового зобов'язання шляхом переміщення грошових. Характерними рисами розрахункових відносин є посередництво, розрахункові відносини майже завжди здійснюються за участю посередника – надавача платіжних послуг, яким найчастіше виступає банк або інша фінансова установа (наприклад, платіжна система, небанківський фінансовий оператор). Також їм притаманний безготівковий характер, що реалізується шляхом списання та зарахування коштів на рахунки. Висока формалізованість, оскільки порядок їх здійснення, вимоги до документів, відповідальність сторін та терміни виконання операцій суворо регламентовані законодавством (Законами, нормативними актами Національного банку) та міжбанківськими правилами [6]. Та оперативність - означає високу швидкість виконання платіжних операцій, що відповідає сучасним технологічним можливостям та економічним потребам.

Таким чином, кредитні відносини встановлюють зобов'язання щодо надання та повернення капіталу, тоді як розрахункові відносини забезпечують технічну реалізацію цього та інших грошових зобов'язань.

Правове регулювання кредитно-розрахункових відносин в Україні має багаторівневу та ієрархічну структуру, що відображає комплексний характер цих відносин, які охоплюють як приватноправові, так і публічно-правові аспекти.

На найвищому щаблі цієї системи знаходиться Конституція України [1], яка не лише закріплює фундаментальні засади, але й визначає економічні основи держави. Зокрема, стаття 41 гарантує право власності та його непорушність, що є базою для будь-яких майнових, включаючи кредитні, зобов'язань. Стаття 42 закріплює право на підприємницьку діяльність, необхідне для функціонування фінансових установ як суб'єктів кредитно-розрахункових відносин. Особливе значення має стаття 99, яка встановлює, що забезпечення стабільності грошової одиниці України – гривні –

є основною функцією Національного банку України (НБУ), що легітимізує його роль як головного регулятора фінансового ринку.

Основою приватного регулювання виступають кодифіковані акти. Насамперед, Цивільний кодекс України (ЦКУ) [2], як основний акт приватного права, містить ключові норми. Зокрема, глава 71 детально регламентує договір кредиту та позики, визначаючи істотні умови, права та обов'язки сторін, а також особливості кредитора-фінансової установи. Глави 72 та 74 ЦКУ, відповідно, регулюють договір банківського рахунку та загальні положення про розрахунки, які є юридичною формою існування розрахункових відносин. Поряд з ЦКУ, Господарський кодекс України (ГКУ) встановлює особливості цих відносин у сфері господарювання, визначаючи правові засади банківського кредитування суб'єктів підприємництва.

Важливий та найбільш динамічний блок складає спеціальне законодавство, що деталізує та конкретизує загальні норми, враховуючи специфіку фінансового ринку та міжнародні стандарти. До нього належать: Закон України "Про банки і банківську діяльність" [3]: Цей закон є фундаментальним, оскільки він визначає правовий статус банків, вимоги до їхньої ліцензійної та регуляторної діяльності, а також встановлює принципи банківської таємниці та гарантування вкладів, що є критично важливими для довіри до суб'єктів, які здійснюють кредитну діяльність. Закон України "Про платіжні послуги" (чинний з 2022 року) [4]: Цей акт є ключовим у регулюванні саме розрахункових відносин. Він імплементує вимоги європейських директив (зокрема, PSD2) і значно розширив перелік суб'єктів, які можуть надавати платіжні послуги (крім банків – платіжні установи, оператори поштового зв'язку, електронні гроші), а також визначає сучасні види платіжних інструментів та їх застосування. Закон України "Про споживче кредитування" [5]: Цей спеціалізований закон є інструментом підвищеного захисту прав фізичних осіб-позичальників. Він встановлює жорсткі вимоги до розкриття повної вартості кредиту (реальної річної процентної ставки), деталізує порядок оцінки кредитоспроможності позичальника та надає споживачу право на

відмову від кредитного договору впродовж певного терміну.

Завершують цю ієрархічну структуру підзаконні нормативно-правові акти Національного банку України (НБУ). Як головний регулятор фінансового ринку та емісійний центр, НБУ видає постанови, інструкції та положення, які мають обов'язкову силу для всіх учасників ринку. Ці акти забезпечують практичну реалізацію норм законів та оперативне реагування на зміни. Ключовим актом у сфері розрахунків є Інструкція про безготівкові розрахунки в національній валюті в Україні [6], яка детально встановлює конкретні процедури, форми платіжних інструкцій (наприклад, платіжне доручення), черговість їх виконання та стандарти проведення операцій. У сфері кредитування НБУ також видає регуляторні акти, які стосуються оцінки банками кредитного ризику, формування резервів під активні операції та вимог до корпоративного управління, що опосередковано впливає на умови кредитування. Таким чином, ця багаторівнева система забезпечує всебічне та гнучке регулювання кредитно-розрахункових відносин.

Ключовим інструментом, що формалізує кредитні відносини, є кредитний договір, до якого чинне законодавство України, включаючи Цивільний кодекс [2] та спеціальні акти [5], висуває жорсткі вимоги щодо його істотних умов. Законодавець імперативно вимагає чіткого визначення мети, суми, строку, порядку видачі та погашення коштів, а також встановлення процентної ставки, яка є платою за користування капіталом. Особлива увага приділяється захисту прав споживачів, що є ознакою європейського підходу до фінансового права.

Закон "Про споживче кредитування" [5] встановив низку імперативних норм для посилення цього захисту. Зокрема, кредитор зобов'язаний забезпечити повне інформаційне забезпечення шляхом надання споживачу до укладення договору так званого паспорту споживчого кредиту, де повинна бути чітко зазначена реальна річна процентна ставка, що включає не тільки номінальні відсотки, але й усі супутні витрати, комісії та платежі. Це дозволяє споживачеві здійснити обґрунтований вибір. Також закон закріплює право на відмову, що дає споживачу можливість протягом чотирнадцяти календарних днів

відмовитись від договору без будь-якого пояснення причин, забезпечуючи так званий "період охолодження". Крім того, законодавчо встановлена заборона включати до договорів недобросовісні умови, що погіршують становище споживача порівняно з вимогами закону.

Незважаючи на ці законодавчі запобіжники, судова практика залишається насиченою спорами щодо визнання кредитних договорів недійсними. Найчастішими підставами для оскарження є укладення договору в іноземній валюті всупереч обмеженням НБУ з метою захисту фінансової стабільності, відсутність у фінансової установи належної ліцензії на здійснення кредитної діяльності, що ставить під сумнів правомірність її дій. А також включення до договору несправедливих умов, наприклад, право банку в односторонньому порядку змінювати процентну ставку без належного обґрунтування.

Паралельно з розвитком кредитних відносин, сфера безготівкових розрахунків зазнала значної модернізації та діджиталізації після прийняття Закону "Про платіжні послуги" [4]. Цей закон адаптував українське законодавство до вимог європейської директиви PSD2, що призвело суттєвих системних змін.

Перш за все, відбулося розширення кола суб'єктів, які можуть надавати платіжні послуги: поряд з традиційними банками, це право отримали небанківські фінансові установи, оператори поштового зв'язку і навіть окремі органи державної влади, що значно посилило конкуренцію на ринку фінансових послуг та сприяло появі нових платіжних рішень. Закон також офіційно впровадив нові платіжні інструменти та технології, легалізувавши використання електронних грошей, мобільних платежів та інших інноваційних засобів розрахунків, інтегруючи їх у правове поле. Значна увага приділяється посиленню безпеки розрахунків: встановлено обов'язкові вимоги щодо посиленої автентифікації користувача при здійсненні онлайн-платежів, що є необхідним кроком для протидії платіжному шахрайству та захисту коштів клієнтів.

Проте, незважаючи на прогрес у сфері традиційних безготівкових

розрахунків, актуальним викликом залишається правове регулювання віртуальних активів, зокрема криптовалют [8, с. 45-52]. Хоча Закон "Про віртуальні активи" було прийнято, його повноцінне впровадження гальмується відсутністю необхідних змін до Податкового кодексу України. Ця прогалина створює правову невизначеність щодо оподаткування операцій з криптовалютами та їх інтеграції в легальний фінансовий обіг, що стримує подальший розвиток фінансових технологій та інновацій [9, с. 110-115].

Проведене дослідження підтвердило, що сфера кредитно-розрахункових відносин є однією з найбільш динамічних у правовому полі України, що зумовлено необхідністю постійної адаптації до європейських стандартів та викликів діджиталізації. Аналіз показав, що правове регулювання цієї сфери є складним симбіозом цивільно-правових норм, що встановлюють договірні зобов'язання, та публічно-правових механізмів, які забезпечують нагляд та стабільність. Аналізуючи кредитні відносини, було встановлено, що Україна досягла значного прогресу в захисті прав споживачів, що є безсумнівним позитивним зрушенням. Закон "Про споживче кредитування" встановив чіткі інформаційні вимоги до кредиторів, зобов'язуючи їх розкривати повну вартість кредиту, та надав позичальникам реальні механізми захисту, такі як право на відмову від договору. Проте ці норми часто виявляються недостатніми для повного викорінення недобросовісних практик. Водночас, дослідження розрахункових відносин показало, що прийняття Закону "Про платіжні послуги" стало справжнім проривом у лібералізації ринку та його наближенні до європейських стандартів. Цей акт допустив на ринок нових гравців-небанківські фінансові установи та платіжні інституції, та заклав основу для розвитку сучасних платіжних систем і впровадження нових технологій. Однак, саме в цій сфері найбільший розрив між технологічним прогресом та правовим регулюванням, що підтверджує ключову проблему, виявлену в ході дослідження – асинхронність. Ключовою проблемою правового регулювання кредитно-розрахункових відносин є асинхронність, тобто право не встигає за технологіями, що створює зони правової невизначеності та ризики

для учасників ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами). URL: Конституція України | від 28.06.1996 № 254к/96-ВР
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
4. Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021 № 1591-IX (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20>
5. Про споживче кредитування: Закон України від 15.11.2016 № 1734-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19>
6. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг: Постанова Правління НБУ від 29.07.2022 № 163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0163500-22>
7. Спасибо-Фатєєва І. В. Банківське право: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 560 с.
8. Крупчан О.Д. Правові засади здійснення безготівкових розрахунків в умовах діджиталізації. Право України. 2024. № 1. С. 45–52.
9. Мельник О.М. Проблеми правового регулювання віртуальних активів в Україні. Фінансове право. 2023. № 2. С. 110–115.